

Palatalizáció és megőrző tendencia a mordvinban

A mordvin mássalhangzó-rendszer jellemző vonása a palatalizált és a palatalizálatlan mássalhangzók ellentéte. A lágysági korreláció kiterjed az egész dentális sorra, fonetikailag azonban csaknem minden egyéb mássalhangzónak van palatalizált párja. A palatalizált ejtés az utóbbiak esetében a palatális magánhangzók hatására történik, s így nagyon hasonlít az oroszhoz. Noha a palatalizációs mássalhangzó korreláció mai állapotában az orosz fonetika hatása nem kétséges, mégsem lehetetlen, hogy a lágysági korreláció belső fejlődés eredményeképpen jött létre a mordvinban.

1. Palatális ellentétpárok már az uráli alapnyelvben voltak. A mássalhangzóknak e vonása tovább öröklődött a finnugor és a finn-permi korban is. A finn-permi alapnyelvben a lágysági korreláció a következő dentálisokra terjedt ki: $*s - *ś$, $*c - *ć$, $*δ - *δ'$, $*l - *l'$ és $*n - *ñ$. Így foglalnak állást az etimológiai szótárak, s legutóbb igen alaposan átgondolt etimológiai anyag alapján Janhunen is (1981. 251). Meg kell tehát vizsgálni, milyen fejleményei vannak e fonémáknak a mordvin nyelvjárásokban, ill. mely alapnyelvi palatalizált mássalhangzók öröklődhettek vagy mentődhettek át változatlanul a mordvinba. Minthogy a mai mordvin nyelvjárásokban palatális magánhangzó előtt a mássalhangzók palatalizációja igen általános, mondhatni csaknem automatikus, a vizsgálatban elsősorban azok a szavak vehetők számba, amelyek veláris magánhangzó-környezet ellenére palatalizált mássalhangzót tartalmaznak. És fordítva: azok a szavak, amelyekben a palatalizálatlan mássalhangzó a palatális magánhangzó előtt is megmaradt.

1.1. A fenti FP alapnyelvi párok közül az $*l - *l'$ és a $*δ - *δ'$ oppozíció fejleményeiből — a kevés számú példa miatt — nehéz levonni messzemenő következtetéseket. A lágysági korreláció Ravila szerint (1935. 33, 34) a $*δ - *δ'$ és az $*l - *l'$ párok esetében legkésőbb a korai közfinn korszakban szűnt meg. A depalatalizáció nem tehető korábbra, hiszen a volgai nyelvekben e palatalizált fonémák fejleményei sok helyütt ma is palatalizált mássalhangzók, bár depalatalizációs tendencia nyomai itt is észlelhetők (Keresztes 1971. 52).

A volgai nyelvekben szó kezdetén a $*δ'$ folytatója laterális, az ide tartozó egyetlen mordvin példa megfeleléseiben azonban nagy tarkaság figyelhető meg:

(1) $*δ'ome > Pmd. *lam, *lam > E lom, lom, loń, M lajmã$ 'Faulbeerbaum, Prunus padus' ~ cser. *lombã, lombo*, lpN *duobmã*, fi. *tuomi*. A különböző szabálytalan mordvin alakok a szabályos $*lam, *lam$ helyett a növényekben előforduló ingadozással magyarázhatók (Itkonen 1954. 166). Közelebb állnak a szabályos formához a növény termését jelentő szavak: E *lamar*, M *lajmar*

(*mar* 'bogyó'), amelyekben szó elején következetesen palatalizálatlan mássalhangzó található.

A szóbelseji *δ' mordvin megfelelője *d* vagy *l*. A *δ' > *δ depalatalizációt követően *δ > *l változásnak kellett volna végbemennie. Ott, ahol nem így történt, Paasonen szerint analógiás kiegyenlítődésként az eredeti szóbelseji *t* hatására (1911. 352). A mordvint Beke is az *l*-ező nyelvek közé sorolja, ugyanúgy, mint a cseremiszt és a permit (1914. 349). Néhány példa:

(2) **kaδ'a* > Pmd. *kadâ > E *kadoms*, M. *kadâms* 'hagy' ~ cser. *kodem*, *kodam*, lpN *guodâet*, fi. *kadota*. Magánhangzók között *d*, mássalhangzó-környezetben inkább *l* található:

(3) **šoδ'ka* > Pmd. *šulgâ > E *šulgo*, M *šulgâ*, *čulgâ* 'búvárkacsa' ~ cser. *šoe*, *šue*, lpN *čoad'ge*, fi. *šotka* (Osnovy 415).

Még kevesebb és bizonytalanabb példa van az *l' fejleményeire veláris környezetben, ezért ezek felsorolását mellőzöm (vö. Janhunen 1981. 223; Osnovy 427).

1.2. Valamivel bőségebb anyag áll rendelkezésre az *n—*n pár esetében. A kép itt sem sokkal világosabb. A finnségi nyelvekben az alapnyelvi *n helyén palatalizálatlan hang van, a lappban viszont megmaradt az *n*. Ravila az *n* depalatalizációját ennek alapján a kései közfinn korszakra tette (1935. 41). Az alapnyelvi *n azonban depalatalizálódott a mordvinban, sőt a cseremiszből is, pl.

(4) *nöle > Pmd. *nal > E, M *nal* 'nyíl' ~ cser. *nöle*, lpN *njuollâ*, fi. *nuoli*;

(5) *nîla > Pmd. *nola > E, M *nola* 'fanedv' ~ cser. *nola*, lpN *njâlle*, fi. *nîla*.

Ezek és más példák alapján a depalatalizáció korát jóval előbbre helyezhetnénk, egészen a finn-volgai korra. Úgy tűnik, hogy az *n depalatalizációja a finn-volgai korban megkezdődött. Ebben az esetben a lapp megfelelés úgy magyarázható, hogy a depalatalizáció a nyelvterület egy pontjából kezdett terjedni, a végső képviselő azonban csak az egyes nyelvek külön életében alakult ki, s a változás nem terjedt át a lappra. Ezzel kapcsolatban egy másik jelenségre is fel kell hívnunk a figyelmet. A szóbelseji *n legtöbbször palatális hangrendű szavakban fordul elő. A mordvinban ilyenkor természetesen *n*-et találunk. E mordvin szavak alapján tehát nem dönthető el, vajon az alapnyelvi palatalizált mássalhangzó továbbéléséről van-e szó, vagy pedig egy depalatalizálódott mássalhangzó újra palatalizálódásáról:

(6) **küner(e)* ~ **kîner(e)* > Pmd. *keñer > E *Keñer*, *Keñere*, M *Keñer* 'könyök' ~ cser. *kâner*, *kâner*, lpN *gâr'dnjel*, fi. *kyynär(ä)*. Valószínűbbnek tartom, hogy ebben és más szavakban az alapnyelvi *n él tovább. A szóbelseji *n* nyomai kimutathatók a finnségi nyelvekben is, ahol az *n > *i* + *n* vagy *n* + *i* (pl. fi. *kyynär* < *küinär; *kyynel* < *küinel 'könyv'; *miñä* < *miñä 'meny'). A szóbelseji *n veláris hangrendű szóban is megmaradhatott:

(7) *kuña > Pmd. *koña > E *koñams*, M *koñams* 'hunyt' ~ zürj. *kuññj*, votj. *kîññj*. (Nem tartom lehetetlennek, hogy a fi. *kyyny*, *kyynysilmä* palatális hangrendje ellenére is biztosabban vonható ide a *kyynär*, *kyynel*-féle szavak analógiája alapján: *kuña > *küñä > *küine > *kyyny*.)

A fentiekkel talán sikerült bizonyítanom, hogy az *n* s z ó b e l s e j é b e n azokban a nyelvekben is tovább megmaradt, amelyekben az általános depalatalizációs tendencia erősebben érvényesült, mint a mordvinban. Úgy látszik,

hogy a mordvinban (és részben a cseremiszenben is) egy megindult, de félbe-maradt depalatalizációs folyamatról van szó. A depalatalizációnak főként a szóeleji mássalhangzók voltak kitéve, a szóbelsejiek ellenállóbbnak bizonyultak. A folyamat lelassulását, ill. megszűnését a finnségiekkel való kapcsolat megszakadása okozhatta.

1.3. A *c—*ć oppozícióra itt nem térek ki részletesen. A *ć fejleményei sokszor egybeestek az *ś-éivel. (A *ć kevés kivétellel csupán affektív szavakban maradt meg.) Sokkal érdekesebb nyomon követni az alapnyelvi szibilánspár (*s—*ś) sorsát a mordvinban. Az alapnyelvi ellentétpár legkövetkezetesebben az erzában maradt meg, míg a moksában (a cseremiszenben és a balti finnben) kiegyenlítődéssé történt. (A palatalizált-palatalizálatlan ellentét más jegyekkel bővülve lényegében a lappban is fennmaradt. Vö. Ravila 1935. 31.)

A FP alapnyelvi oppozíció (*s—*ś) az ősmordvinban is fennállt, s a többi palatalizált mássalhangzóval ellentétben semmi jel nem utal arra, hogy az *ś depalatalizálódott volna. Ellenkezőleg: az *ś következetesen megmaradt veláris környezetben is, pl.

(8) *śata > Pmd. *śadâ > E śado, M śadâ 'száz' ~ cser. šūda, šūdō, lpN čuotte, fi. sata;

(9) *śola > Pmd. *śulâ > E śulo, M śulâ 'bél' ~ cser. šol, šolo, lpN čoalle, fi. suoli.

Ugyanez a helyzet a palatális hangrendű szavakban is, ahol természetes, hogy az alapnyelvi *ś megmarad ś-nek. Rendhagyó azonban, hogy az eredeti palatalizálatlan *s sem palatalizálódik az erzában, pl.

(10) *šule ~ *šile > Pmd. *sel' > E sel', sül', M šel' 'öl; Klafter' ~ cser. šulō, šal, lpN šállâ, fi. syli;

(11) *pesâ > Pmd. *pizâ > E pize, M pizâ 'fészek' ~ cser. pəžāš, pužas' lpN beasse, fi. pesâ;

(12) *kōse ~ *kūse > Pmd. *kuz > E, M kuz 'lucfenyő' ~ cser. kož, lpN guossâ, fi. kuusi.

Szép számmal van példa arra, hogy a palatalizált ś előfordul veláris környezetben, s hogy a palatalizálatlan s palatális környezetben. Az alapnyelvi *s—*ś oppozíció tehát szó elején megmaradt az erzában, szó belsejében a moksában is! Minimális párok pl. E soks 'sí' — śoks 'ősz'; sed' 'híd' — śed' 'szén'. A palatalizálatlan s megmaradásának a következménye az lett, hogy az utána következő palatális i vagy e (nyelvjárási ä) hátrább ejtődik, velarizálódik (ĭ, ě, ä). Ugyanez történik szó belsejében z után is. A palatális magánhangzó velarizálódása egyfajta asszimilációnak, igazodásnak fogható fel, amely tartósítja, megőrzi a mássalhangzó keménységét. Az ilyenfajta asszimilációt többek között Posti (1935. 83) és Steinitz (1944. 103) orosz fonetikai hatással magyarázta az erzában.

Az oroszban a kemény š, ž, č és újabban a c után is az i velárisan ejtődik: a déli és a közép-orosz nyelvjárásokban helyenként az e is (Stipa 1953. 48). Azokban a nyelvekben, amelyek az orosz nyelvjárások szomszédságában fejlődtek, csakugyan érezhető az orosz fonetika hatása: az orosz kemény ejtés mintájára a nyelv tömege a dentális mássalhangzók ejtésekör hátrafelé tolódott el a lágy szájpaddás irányába. A t, d, l, r, n, s és z kemény ejtése hat a következő magánhangzóra, a palatális magánhangzó velarizálására törekszik (Posti 1935. 86). Ez jelenség észlelhető a vepszében (továbbá a lúdben és az aunusziban is): palatalizálatlan dentális mássalhangzó után ě és ĭ áll, pl. vepsze išežę 'magát'

stb. Posti tanulmányában (1935. 79–80) bőségesen van példa erre a jelenségre. Fonetikailag csakugyan meglepő hasonlóság tapasztalható a vepsze és a mordvin között e tekintetben. Kézenfekvő dolog lenne arra gondolni, hogy az erzában az oroszos ejtés hatására toldott hátrább az *i* és az *e* képzése, a moksában viszont a palatális magánhangzók nem velarizálódtak, hanem az *s* palatalizálódott, esetleg ugyancsak orosz hatásra. Véleményem szerint ebben a magyarázatban ellentmondás van. Nehéz elképzelni, hogy ugyanaz a hatás ellentétes megoldást hozott volna az erzában és moksában. Vajon miért nem velarizálódott a moksában is a palatalizálatlan *s* utáni magánhangzó? Másfelől a szóeleji és a szóbelseji palatalizálatlan *s*, ill. *z* eltérően fejlődött: szó belsejében a szibiláns kemény maradt a moksában is! Ez arra enged következtetni, hogy ezt a jelenséget mégsem lehet teljesen orosz hatásnak tulajdonítani, mint ahogy erre már Paasonen is utalt (1893. 49).

A magyarázat végső soron a mordvinban is megtalálható. A fent (1.2.) említett depalatalizációs tendenciakezdemény ellenére valamilyen oknál fogva fontos volt, hogy az eredeti *s–*ś palatalizációs mássalhangzó-korreláció megőrződjön, talán mert ennek a párnak a frekvenciája nagyobb volt, mint a többié. A szóeleji *ś* megőrződése miatt a mordvinban (az erzában és a moksában egyaránt) bőséggel található *śa*-, *śo*-, *śu*- kapcsolatok. (Ezek csaknem teljesen hiányoznak az oroszban.) A palatalizálatlan és a palatalizált szibiláns közti különbséget igyekeztek megtartani palatális környezetben is, s ez az *i* és az *e* velarizálódásához vezetett. Az *s*-megőrző tendencia ősmordvin eredetű, hiszen az eredeti palatalizálatlan mássalhangzó szó belsejében a moksában is megvan. A hátrább képzett szóvégi magánhangzó redukálódott, *s* fejleményei egybeestek a redukált veláris magánhangzóéival, pl. *kesä > Pmd *kizš > *kizš > M *kizä*; vö *śata* > Pmd *śadš > M *śadä* (Ravila 1929. 100). Az első szótagban az *s–*ś a moksában egybeesett palatális magánhangzó előtt, pl. Pmd.* *śel* > M *śel*; Pmd. *śejəl 'sün' = M) Valószínűnek tartom, hogy az első szótagi veláris ejtés az erzában az ősmordvin második szótagi velárisabb ejtés hatására alakult ki.

A második szótagi veláris *ɛ* keletkezését megkönnyítette az a tény, hogy az ősmordvinban létezett egy velarizált *ɛ*, amely a palatális *i* párjaként keletkezett *V + j* kapcsolatból, pl. *niłəj > E, M *niłi*, de Pmd. *vanəj > E, M *vanı* ('nyel', ill. 'néz'). Ez a hátrább képzett *ɛ* akkor fordul elő amikor az első szótagban veláris magánhangzó volt, továbbá az első és a második szótag határán palatalizálatlan mássalhangzó. Érthető, hogy az ilyen palatalizálatlan mássalhangzó után fellépő *ɛ* alkalmas volt az általános palatalizáció ellen küzdő *s* „testőrül” (E, M *śj*, *śj* 'genny'), majd ez az artikuláció áttért az *e*-re is, amely sokkal több szóban állt a palatalizálatlan *s* őrzőjeként.

Mint láttuk, a fenti asszimilációs jelenség már az ősmordvinban funkcionálhatott, amikor számottevő orosz határról még nem lehetett szó. A kelet felé terjeszkedő orosz lakosság csak a 11. században érte el a mordvin településeket, s elsősorban a moksákkal kerülhetett kapcsolatba. A későbbiekben a közép- és dél-orosz nyelvjárások a moksákkal, az északi orosz nyelvjárások pedig az erzákkal álltak kapcsolatban (Stipa 1952. 60 és Kiparsky 1970. 7–8). A fentiekből levonható az a következtetés, hogy az ilyen „megőrző” asszimiláció (Jespersen kifejezésével „beharrende Assimilation”) kialakulhat minden olyan nyelvben, amelyben a légysági korreláció kiterjed a konsonantizmus egészére. Gondolhatunk areális ejtészváltozatra is, amelynek gyökere végső soron akár a mordvinba nyúlhat vissza.

2. A FP alapnyelvi palatalizált mássalhangzók egy része (a megőrző tendencia jóvoltából az *s—*š oppozíció teljesen, az *n—*ń részben, a többi nyomokban) megmaradt az ősmordvinban is. A mai teljes lágysági korreláció kialakulását idegen (közelebbről orosz) hatással szokták magyarázni. Ezzel kapcsolatban már Erkki Itkonen (1944. 362) felhívta a figyelmet arra, hogy „mordvan erinäisissä takavokaalisissa sanoissa, yleensä nähtävästi alkup. e-vartaloiissa, havaitaan sanansisäisten konsonanttien liudentumista, minkä ohella toisessa tavussa on keski- resp. takavokaalin asemesta etuvokaali, esim. E *kolgems*, M *kolgəms* ~ sm. *kulke-*, E *potəms*, M *potəms* ~ sm. *pure-...*” A felhozott példákon kívül számtalan egyéb eset is van, ahol hasonló hangkörnyezetben palatalizált mássalhangzó áll. E szavakban nem lehetett a második szótagban *ɛ*, hanem *e*, egyébként nem palatalizálódott volna a megelőző mássalhangzó (Itkonen 1946. 299). Az ilyen tőtípusba tartozó szavak szóbeljei mássalhangzójának palatalizációja már az ősmordvinban megtörtént, még az orosz hatás megerősödése előtt. Másrészt a jelenlegi orosz lágysági korreláció is kései fejlemény.

2.1. A fentiek alapján véleményem szerint az ősmordvin kortól megvolt annak a feltétele és lehetősége, hogy a palatalizált hangok száma gyarapodjon, kiváltképp szó belsejében az említett fonetikai körülmények között. Ebben a pozícióban szép számmal öröklődtek palatalizált mássalhangzók a FP alapnyelvből, pl.

(13) **kaše-* > Pmd. **kašə-* > E *kažems*, M *kažəms* 'ajándékoz' ~ cser. *kuzəšk* 'hozomány';

(14) **kačə-* > Pmd. **kučə-* ~ **kučə-* > E *kužems*, M *kučəms* 'kúszik' ~ cser. *kuzəš*, *kūzəš*.

2.2. Az eredeti *lj* kapcsolatokból is könnyen keletkezett *l*, pl.

(15) *neljä > Pmd. *niłə > E *niłe*, M *niłä* 'négy' ~ cser. *nəl*, *nəl*, lpN *njeal'ljə*, fi. *neljä*;

(16) *peljä > Pmd. *piłə > E *piłe*, M *piłä* 'fűl' ~ cser. *pələš*, *pələš*, lpN *beal'lje*.

Ezek analógiájára, valamint a második szótagi palatális magánhangzó hatására keletkezhetnek a következő példák palatalizált *l*-jei:

(17) **niłe-* > Pmd. *niłə ~ **n-* > E *niłems*, M *niłəms* 'nyel' ~ cser. *neləm*, *nelam*, lpN *njiellät*, fi. *niellä*;

(18) **pele-* > Pmd. *pelə-* > E *pełems*, M *pełəms* 'fél-' ~ lpN *bállät*, fi. *pelätä*.

A palatalizáció áttért a többi mássalhangzóra (főleg a dentálisokra) is, pl.

(19) **küle-* > Pmd. **kułə-* > E *kułems*, M *kułəms* 'hall' ~ cser. *kolam*, lpN *gullät*, fi. *kuulla*;

(20) **wole-* > Pmd. **ułə-* > E *ułems*, M *ułəms* 'van' ~ cser. *šlam*, *ulam*, fi. *olla*;

(21) **pane-* > Pmd. **paňə-* > E *paňems*, M *paňəms* 'süt' ~ ?fi. *panna*;

(22) **pure-* > Pmd. **pořə-* > E *pořems*, M *pořəms* 'rag' ~ cser. *pəram*, *puram*, lpN *borrät*, fi. *purra*;

(23) **kulke-* > Pmd. **kolgə-* > E *kolgəms*, N *kolgəms* 'folyik' ~ lpN *golgät*, fi. *kulkea*.

Az utóbbi példa (23) egyedi, más hasonló szavakban a második szótagi magánhangzó velarizálódott, pl. **šulke-* > Pmd. *šolgə-* > E *šolgəms*, M

solgâms 'becsuk'. Lehet, hogy tőtípusváltásról van szó, vö. E *valgoms*, M *valgâms* 'leszáll' < Pmd. **valgâ-* < **walka-*.

Az alapnyelvi palatalizálatlan *s esetében ez a jelenség igen ritka a megőrző tendencia miatt. Nem is nagyon van több példa az *s palatalizációjára, mint E (j)*uksems* 'jut' ~ fi. *jaksaa*, ráadásul a M-ban szabályos megfelelőt találunk: *juksâms* (Itkonen 1944. 362).

A palatalizáció tehát csak az erza nyelvjárásokban érvényesült, s talán a szókezdő *j* számlájára írható.

2.3. Az eredeti szóbelseji, valamint a *k*-ből keletkezett *j* is ebben az irányban hatott, pl.

(24) **uje-* > Pmd. **ujâ-* > E *ujems*, M *ujâms* 'úszik' ~ cser. *iâm*, *ijam*, lpN *vuoggjât*, fi. *uida*;

(25) **töke-* > Pmd. **tujâ-* > E *tujems*, M *tujâms* 'hoz' ~ lpWfs *tuokkêt*, fi. *tuoda*. — Ebben a szóban párhuzamos fejlődés történt. Ha a *v* nem képző, akkor a *j*-s alak mellett *v*-s is létezik: E *tuvoms*, éppenúgy, mint a következő szóban: E *lovoms*, M *luvâms* 'olvas' ~ fi. *lukea*. Ez esetben a (25)-ös példában Pmd. **tuwâ-* párhuzamos alakkal is számolni kell.

Az eredeti *k fejleményei egyébként arra utalnak, hogy a magánhangzó minősége egyértelműen meghatározta a mássalhangzó fejlődését, pl. **wike-* > Pmd. **vija-* > E *viems*, M *viâms* 'elvisz', de **jaka-* > Pmd. **javâ-* > E *javoms*, M *javâms* 'oszt'. Az eltérő fejlődés *γ fokon keresztül ment végbe a palatális, ill. a veláris magánhangzó-környezet hatására (Keresztes 1971. 55). A palatális környezet tehát egyre-másra „termelte” a palatális, ill. a palatalizált mássalhangzókat. A szóbelseji *j* azonban nemcsak az előtte álló mássalhangzót palatalizálhatta, mint a (15) és a (16) példában, hanem a rákövetkező veláris magánhangzót is:

(26) *orja > Pmd. *urâ > E *urê*, M *urâ* 'szolga' ~ ?lpN *oar'je* 'dél', fi. *orja*;

(27) *marja > Pmd. *marâ > E, M *mar* 'alma' ~ lpN *muor'je*, fi. *marja*.

2.4. Nagyon valószínű, hogy a mordvin palatalizációs mássalhangzó-korreláció viszonylag fiatal, de önálló fejlemény, amelynek megvoltak a közvetlen előzményei a finn-permi alapnyelvben, s amely a kései ősmordvinban a fent bemutatott séma alapján kiterjedt a dentálisokra (vö. 2.2., 2.3.). A palatalizációs korreláció alól ma már csak a veláris-posztdorzális mássalhangzók, továbbá az *š*, *ž* kivétel (Stipa 1973. 36). Minthogy a légysági korreláció nem volt meg az ősszlávban, Veenker (1967. 47, 164) valószínűnek tartja, hogy az oroszban is finnugor hatásra fejlődött ki. A mordvin és az orosz palatalizáció közös vonásai alapján csakugyan lehetséges, hogy a légysági korreláció mai szintje az orosz nyelvjárásokkal való szoros kölcsönhatásban alakult ki. A mordvin dentális mássalhangzóknak (s később a többi mássalhangzónak) a palatalizációja szó belsejében vette kezdetét, s innen terjedt el máshova is. Nyilvánvaló, hogy az első és a második szótag határán álló konzonánsnak döntő szerepe volt e folyamatban.

3. Végezetül szeretnék röviden kitérni a mássalhangzók palatalizációs tendenciájának a magánhangzó-illeszkedésre gyakorolt hatására. Az alapnyelvi illeszkedésben a kései ősmordvinban zavar keletkezett. E zavart három tényező okozhatta: a) a második és a további szótagok bizonyos magán-

hangzóinak redukciója, b) a velarizált magánhangzók (ǰ, majd ɛ) keletkezése és c) a palatalizációnak a terjedése az első és második szótag határán levő mássalhangzók körében. Ezek közül a magánhangzók redukálódása okozta a legkisebb zavart, hiszen a redukált hangok palatális és veláris jegye megmaradt (*ə — *ǣ); az *a*-tövé szavaknak a kétirányú fejlődése viszont az *a*-t olyan helyre is bevitte, ahol a klasszikus illeszkedési szabályok szerint nem lett volna helye (Ravila 1929. 120). Ez később a moksában a hangrend megbomlásához, és az illeszkedés teljes megszűnéséhez vezetett.

A velarizált magánhangzók keletkezése fonetikailag az eredeti bináris rendszer helyébe hármas tagozódást léptetett: *a ɛ ä, valamint *ǣ ǟ ǡ, s minthogy a velarizált magánhangzók előfordulása a palatalizálatlan mássalhangzók függvénye volt, az ősi palato-veláris illeszkedés helyébe az erza nyelvjárások előzményében újfajta illeszkedés lépett. (Az erza magánhangzó-harmónia, ill. illeszkedés leírására vö. Feoktistov 1966. 178; Koizumi 1980. 3–5; Rédei 1982. 176.) A szuffixumvariánsok kiválasztásában az első és a második szótag közötti mássalhangzó lett döntő jelentőségű, a korábbi első szótagi vokális elvesztette meghatározó szerepét a szóalakok formálásában. Rédei ezt a jelenséget szótagilleszkedésnek (silbische Vokalanpassung, silbischer Synharmonismus) nevezi (1982. 176), amelyhez véleményem szerint a palatalizált és a palatalizálatlan mássalhangzók harmóniája is kapcsolódik, mint pl. a többes jel esetében: *E kudo-t* 'házak', *vele-t* 'falvak', valamint *surt* 'ujjak', *kar-t* 'hánscsokorok' (vö. még Koizumi 1980. 3).

KERESZTES LÁSZLÓ

Irodalom

- BEKE 1914: BEKE ÖDÖN, A fgr. *ɔ' és *ǡ hang történetéhez. KSz. 14: 347–351
 FEOKTISTOV 1966: FEOKTISTOV, A. P., Erzjanskij jazyk. (In: Jazyki narodov SSSR. III.) Moszkva. 177–198.
 ITKONEN 1944: ITKONEN, ERKKI, Vähäisiä sanahuomioita. Vir. 1944: 355–365
 ITKONEN 1946: ITKONEN, ERKKI, Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere im Mordwinischen. FUF 29: 222–337
 JANHUNEN 1981: JANHUNEN, JUHA, Uralilaisen kantakielen sanastosta. JSFOu. 77: 219–274
 KERESZTES 1971: KERESZTES LÁSZLÓ, A mordvin mássalhangzórendszer kialakulása. MNy. 17: 51–60
 KERESZTES 1975: KERESZTES LÁSZLÓ, Mordvan konsonantiston kehitys. CIFU III, Pars I. Tallin. 504–509
 KIPARSKY 1970: KIPARSKY, VALENTIN, Finnougrier und Slaven. UAJb. 42: 4–8
 KOIZUMI 1980: KOIZUMI, TAMOTSU, On the Vowel Harmony of the Erza-Mordvin. Uralica 5: 1–9
 Osnovy: Osnovy finno-ugorskogo jazykoznanija. Moszkva 1974.
 PAASONEN 1893: PAASONEN, HEIKKI, Mordvinische Lautlehre. Helsinki.
 PAASONEN 1911: PAASONEN, HEIKKI, Adalék a fgr. *ǡ-hang történetéhez. NyK 40: 352–353
 POSTI 1935: POSTI, LAURI, Vepsän vokaalisoinnusta. Vir. 1933: 73–89, 380–383
 RAVILA 1929: RAVILA, PAAVO, Über eine doppelte Vertretung des urfinnisch-wolgaischen *a* der nichtersten Silbe im Mordwinischen. FUF 20: 83–120
 RAVILA 1935: RAVILA, PAAVO, Die Stellung des Lappischen innerhalb der finnisch-ugrischen Sprachfamilie. FUF 23: 20–65
 RÉDEI 1982: RÉDEI KÁROLY, Beitrag zur Vokalharmonie im Erza-Mordwinischen. SFU 18: 176–177

- STEINITZ 1944: STELNITZ, WOLFGANG, Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus. Stockholm
- STIPA 1952, 1953: STIPA, GÜNTER JOHANNES, Phonetische Wechselwirkungen zwischen Mokscha-Mordwinisch und Russisch. UAJb. 24: 59—64; 25: 28—51
- STIPA 1973: STIPA, GÜNTER JOHANNES, Mordwinisch als Forschungsobjekt. Nápoly 1973
- VEENKER 1967: VEENKER, WOLFGANG, Die Frage des finnougriischen Substrats in der russischen Sprache. Bloomington

Palatalisierung und erhaltende Tendenz im Mordwinischen

von LÁSZLÓ KERESZTES

Das Konsonantensystem des Mordwinischen ist durch die Opposition palatalisierter/nichtpalatalisierter Konsonanten charakterisiert.

Im frühen Urmordwinischen begann — ähnlich wie in den ostseefinnischen Sprachen — ein Depalatalisierungsprozeß zu wirken, dem hauptsächlich wortanlautende Konsonanten ausgesetzt waren; die wortinlautenden Konsonanten waren widerstandsfähiger. Für die Schwächung bzw. Unterdrückung der Tendenz könnte der Abbruch der Beziehungen mit den Ostseefinnen verantwortlich sein. Die Depalatalisierung wirkte beim Sibilantenpaar (*s — *š) überhaupt nicht; die Opposition zwischen dem palatalisierten und dem nichtpalatalisierten Sibilanten wurde möglichst auch vor Palatalvokalen erhalten. Die Tendenz das s zu erhalten ist urmordwinisch, da der ursprünglich nichtpalatalisierte Konsonant im Wortinneren nicht nur im Erzanischen, sondern auch im Mokschanischen erhalten blieb. Die Erhaltung des s (und z) wurde auch die Velarisierung des i und e gestützt. Dieser Artikulationsmodus — der allgemein mit dem Einfluß der russischen Phonetik erklärt wird — ist urmordwinisch, er griff im Erzanischen von der zweiten Silbe auch auf die erste Silbe über.

Die von der Grundsprache geerbte Palatalisierungskorrelation blieb also im Urmordwinischen nur beim Konsonantenpaar *s—*š unversehrt erhalten, teilweise aber auch — vor allem wortinlautend — bei anderen Konsonantenpaaren. Die schon bestehenden wie die durch die Verbindung lj entstandenen inlautenden palatalisierten Konsonanten wirkten analog auch auf die übrigen Konsonanten — hauptsächlich auf die Dentalkonsonanten — und später auch auf den Wortanlaut. Die Palatalisierungskorrelation wurde also nicht vom Russischen übernommen, zu ihrer jetzigen Form entwickelte sie sich aber wahrscheinlich schon unter dem starken Einfluß russischer Dialekte.

Die zwischen erster und zweiter Silbe stehenden Konsonanten spielten nicht nur bei der Verbreitung der Palatalisierung eine große Rolle, sondern auch beim Schwund der klassischen Vokalharmonie und bei der Herausbildung der neuen Lautattraktion.